

Ovidiu Mircean

INERȚII ȘI DISCONTINUITĂȚI METODOLOGICE ÎN ISTORIA LITERATURII COMPARATE

-REZUMAT-

CUVINTE CHEIE: istoria literaturii comparate, organicism romantic, retorica comparației, istorism, pozitivism, structuralism, poststructuralism, teorie literară, literatură mondială, rapoartele ACLA, absolutul literar, naratologie, poetică comparatistă, interdisciplinaritate, globalizare, epistemologie comparată, istoria științelor

Cuprins

1. Argument
2. Preliminarii: De la cartografia obiectului de studiu la primele istorii ale originilor disciplinei
 - 2.1 Reflexele teritoriale ale școlii franceze
 - 2.2 Privire de ansamblu asupra sintezelor istorice
 - 2.3 Dificultățile unei perspective istorice asupra literaturii comparate
3. Originile romantice ale literaturii comparate
 - 3.1 Aspecte din preistoria comparației literare
 - 3.1.1 Antichitatea
 - 3.1.2 Renașterea și epoca modernă: o tradiție a comparației literare?
 - 3.2 Câmpul epistemologic al comparației romantice
 - 3.2.1 Comparația: figură retorică și ingenium
 - 3.2.2 De la lumea mecanică la universul organism
 - 3.2.3 Retorica organologiei romantice
 - 3.2.4 Științele romantice ale comparației
 - 3.3 Nașterea literaturii comparate
 - 3.3.1 Johann Gottfried Herder și apariția conceptului de „literatură națională”
 - 3.3.2 Germaine de Staël și primele opere ale comparatismului
 - 3.3.3 Primele ocurențe ale termenului „literatură comparată” și definițiile disciplinei

4. Trei vârste ale disciplinei
 - 4.1 Cristalizări: literatura comparată în secolul al XIX-lea
 - 4.1.1 Factualismul
 - 4.1.2 Ispitele și amenințările cosmopolitismului
 - 4.1.3 H.M. Posnett, *Comparative Literature* (1886)
 - 4.2 Rigorile pozitivismului: școala franceză
 - 4.2.1 Prima clasificare a obiectului disciplinei: Joseph Texte
 - 4.2.2 Rigori și limite disciplinare: F. Baldensperger și Paul van Tieghem
 - 4.3 Deschiderile umanismului liberal: școala americană
 - 4.3.1 Momentul Wellek: criza literaturii comparate
 - 4.3.2 Perpetuarea crizei disciplinei în perspectiva rapoartelor ACLA
 - 4.3.3 Expansiunea instituțională a disciplinei la nivel mondial
5. Supraviețuiri: strategiile identitare ale disciplinei în epoca realităților globale
 - 5.1 Polemica dintre formalști și contextualști
 - 5.1.1 Raportul Bernheimer (1993)
 - 5.1.2 Poetică versus Interdisciplinaritate
 - 5.1.3 Un comparatism naratologic? (studiu de caz)
 - 5.2 Mondializarea disciplinei: de la literatura comparată la literatura globală
 - 5.3 Concluzii
6. Bibliografia
 - 6.1 Teoria și istoria literaturii comparate
 - 6.2 Istoria științelor și a criticii literare

Teza de față, *Inerții și discontinuități metodologice în istoria literaturii comparate*, își propune să recupereze acel corpus al istoriei disciplinei care este îndeobște neglijat sau uitat programatic de către multe din dezbaterile actuale, insistând asupra textelor care au avut un rol legitimator în tradiția studiilor de literatură comparată la nivel global. Selecția vizează doar intervențiile fundamentale în literatura comparată sau în teoria literară care au impregnat paradigma, care au generat prezumții și deontologii științifice moștenite de generații ulterioare de cercetători, care au fixat reflexe retorice reemergente inopinat în articularea unor demonstrații

contemporane. Nu am inclus în acest corpus de texte intervențiile comparatiștilor români, sau ale altor nume relevante pentru literaturi locale, câtă vreme ele nu s-au integrat într-un circuit al dezbaterilor internaționale. Miza întregului demers este articularea unui compendiu de istorie agonică a disciplinei, cu o atenție specială asupra momentelor în care contururile identitare ale discursului comparatist se precizează mai clar sub presiunea unor polarizări polemice. În acest sens, pentru a reveni la observația lui Henry Remak, aș spune că teza de față își propune să vorbească despre ceea ce profesorii de literatură comparată nu discută, decât arareori, în contexte tensionate teoretic: epistemele, credința, motivațiile care stau în spatele demersului comparatist. În acest sens, ea este un exercițiu de inadecvare, și un scepticism auto-reflexiv o străbate de la bun început.

Primul capitol, *Preliminarii: de la cartografia obiectului de studiu la primele istorii ale originilor disciplinei*, trece în revistă istoriografia precară a comparatismului de până acum, discutând-o critic, prin recurs la modelul de clasificare al discursurilor istorice pe care îl avansează Hayden White în *Meta-History*, explicația formistă, mecanică, organică și contextuală. În funcție de aceste considerente retorice, capitolul anunță ipotezele de lucru și denunță condiționările ideologice care pot deforma subiectiv poziția critică a tezei.

Cea de a doua parte, *Originile romantice ale literaturii comparate*, vine în întâmpinarea argumentațiilor contemporane care încearcă să redefinească disciplina, schimbându-i punctul de origine. Textul asumă ca fir structurant căutarea răspunsului la întrebarea: când și sub influxul căror condiționări epistemologice practica comparației literare, existentă încă din antichitatea greacă, se convertește într-o metodologie autonomă? Astfel, în urma unei priviri de ansamblu asupra preistoriei comparației literare și a „certei dintre antici și moderni”, capitolul dezbate dimensiunea retorică a comparației în interiorul epistemei romantice, așa cum este ea reliefată în științele vieții, din plin clasicism, până înspre mijlocul secolului al XIX-lea, cu trimiteri înspre istoria comparată a limbilor și a celorlalte discipline ale analogiei romantice. Un subcapitol descrie retorica organologiei romantice și mutațiile structurale pe care le suferă comparația, prilejuind configurarea unei relații inedite dintre parte și întreg, care antrenează logica metalepsei și care revine în sintezele inductive ale comparatismului literar. Tot aici sunt antologate primele nume ale disciplinei, (Johann Gottfried Herder, Germaine de Staël și August Wilhelm Schlegel) cu operele aferente, accentul căzând asupra modului în care ele au fost revendicate ca figuri

fondatoare și ulterior respinse de-a lungul vârstelor succesive ale negocierilor identitare comparatiste. O ultimă parte a acestui capitol oferă un inventar al ocurențelor sintagmei „literatură comparată” și unul al definițiilor celor mai percutante pe care domeniul le-a primit de-a lungul timpului. Am insistat îndelung asupra acestui capitol, din dorința de a suplini o carență existentă încă la nivelul bibliografiei internaționale: până în prezent, o analiză amplă a originilor disciplinei, raportată la statutul științelor înrudite din perioada romantică, încă nu s-a scris. În absența acesteia, orice abordare organică a istoriei ulterioare a comparatismului riscă să rămână deficitară.

A treia parte, *Trei vârste ale disciplinei*, urmărește sintetic istoria comparatismului, de la primele căutări identitare ale secolului al XIX-lea, până la provocarea metodologică pe care o lansează René Étiemble în a doua jumătate a secolului XX: găsirea unui instrumentar comun care să fie funcțional pentru o literatură comparată trans-culturală, globală. Cele trei etape discutate sunt: istorismul secolului al XIX-lea și ispitele cosmopolitanismului, rigorile pozitivistice ale școlii franceze și deschiderile interdisciplinare ale disciplinei, survenite în urma momentului René Wellek. Deși pare extrem de tentantă, asocierea dintre epuizările organologiei romantice, prin pozitivism, noua critică și structuralism, cu vârstele științei noastre ar fi totuși ușor abuzivă, întrucât tabloul practicilor comparatiste oferă o realitate mult prea diversificată cultural și geografic, în care diferitele instrumentare de lucru validate istoric ajung să coexiste.

Ultima parte a tezei, *Supraviețuiri: strategiile identitare ale disciplinei în epoca realităților globale*, dezbate tocmai polemicile teoretice pe care proiectul le abordase inițial, opoziția dintre formalism (moșteniri ale abordărilor structuraliste și poststructuraliste, retorico-stilistice) și contextualism (noul istorism, postcolonialism, multiculturalism), centrând discuția asupra unui studiu de caz: opera și intervențiile critice ale lui Peter Brooks. Figură ușor atipică a comparatismului american, Peter Brooks servește drept exemplu al unei hibridizări metodologice, punct de confluență a mai multor abordări, în speță, naratologia și critica psihanalitică, deschis simultan către cele două tendințe opuse ale originilor comparatismului: oscilația către un pol al științelor umane generale, respectiv, către restrângerea înspre perimetrul specificului literar. Polemica anilor '90 va fi rescrisă în aceea dintre poetică comparatistă și interdisciplinaritate. La final, ultimul subcapitol al tezei discută succint transpunerea dezbaterilor în problematica unei literaturi globale și necesitatea implicită a unei noi repoziționări epistemice.

Concluziile înspre care tinde întregul demers vizează următoarele aspecte:

- a. literatura comparată este o practică a discursului critic refractară la normativitate, greu integrabilă într-un tablou taxinomic al ramurilor științei literaturii. Retorica organologiei romantice care o animă, practica analogiei menită a invoca totalități ale căror elemente componente se comportă descentrat s-a dovedit a fi mecanismul inerent al unei duble construcții identitare. Mai întâi, ea construiește o realitate conceptuală pe care vârstele disciplinei au permutat-o în ipostazele succesive ale identității naționale, ale specificului unui areal cultural sau ale unui model de colectivitate, un canon sau o „lume” a literaturii. Mai apoi, ea construiește identitatea intelectuală a vocii comparatiste, negociate (mai mult decât în cazul celorlalte subdiviziuni ale științei literaturii) în însuși actul interpretativ. Comparativ cu discursuri asupra metodei care anunță programul științific al altor discipline, legitimările istorice sau teoretice ale literaturii comparate par a fi lacunare. Suficient de refractară la teorie și consumată în actul speculațiilor analogice printre elemente textuale și culturale, disciplina moștenește refuzul romantic al sistematicității riguroase precum și pe acela al idealismelor de tip clasic. Nu întâmplător, timp de mai bine de un secol, scrierilor definatorii ale obiectului și metodei literaturii comparate li se substituie listele bibliografice, tradiția impresionantă a studiilor aplicative; discursul comparatist se legitimează în act. Orice precizare riguroasă a unei metodologii ar impune o matrice idealistă, căreia libertatea analogiei romantice aflate mereu în preajma metaforei și a gestului divinatoriu îi contravine structural.
- b. A doua concluzie care se impune vizează tocmai această libertate a comparației care a realizat salturi spectaculoase cu finalitate interdisciplinară prin cele mai diversificate zone ale cunoașterii: indiferent că este vorba de abordări pozitivistice, formaliste, contextualiste, literatura comparată se definește în preajma unei hermeneutici culturale a faptului literar. Semnificativă în acest sens este tocmai ambiguitatea sintagmei care o definește și care s-a păstrat, în ciuda improbabilității inițiale ca „littérature comparée”, sau „comparative literature” să se fi permanentizat altfel decât ca tribut nominal adus anatomiei și lingvisticii comparate. Expresia „literatura comparată” se îmbogățește semantic și capătă un caracter evaziv, pe măsură ce diferitele accepțiuni atribuite „literaturii” o contaminează. Astfel, „literatura comparată” reprezintă într-o primă ipostază „studiul comparat al literaturilor” sau „studiul comparat al textelor literare”, ilustrabil de practica

școlii franceze, de adepții autonomiei literarului, de apărătorii relevanței esteticului în plină epocă postmodernă, etc. În al doilea rând, fără a cădea în nuanțe depreciative, expresia definitorie comportă și sensul de „literatură de specialitate, bibliografie comparată”, perfect aplicabilă, dat fiind numărul prioritar de surse secundare la care fac apel abordările interdisciplinare. Nu în ultimul rând, sintagma „literatură comparată” comportă sensul riscant și provocator de „ficțiune comparată”, denunțându-se aici aspectul eminentemente eseistic, non-științific, al analogiei care, potrivit lui Haun Saussy, construiește sensuri, nu le descoperă. Dacă retorica comparatismului literar funcționează ca o strategie de construcție și negociere identitară, pactul ficțional pe care îl face cercetătorul la începutul travaliului analogic reclamă deontologia unei conștiințe reflexive. Așadar, în toate volutele semantice pe care le definește expresia, literatura comparată pune în act o hermeneutică culturală a faptului literar menită să apropie, să interrelaționeze, să unească organic obiecte ale cunoașterii risipite în urma fragmentării post-romantice a privirii științifice. Astfel, retorica gravitațională a sintezelor comparatiste tinde să invoce o ultimă totalitate înglobatoare a realității discutate, acest obiect ultim al demonstrației oscilând de-a lungul vârstelor disciplinei între forme ale absolutului literar și spiritul uman în general.

- c. A treia concluzie vizează tocmai instrumentele, motivațiile, principiile ideologice și estetice care animă coeziunea semantică invocată de practica analogiei. Cauzele și contextele „forței gravitaționale” conceptuale în direcția căreia se desfășoară sintezele inductive ale literaturii comparate pot fi discutate critic raportat la mutațiile pe care le suferă paradigma științifică. Astfel, dincolo de ipostaza romantică, practica analogiei se transformă sub incidența retoricii cauzalității impuse de istorismul secolului al XIX-lea și de finalitatea riguros științifică afirmată de pozitivism, capătă tiparul dogmatic al unei metode în teoretizările școlii franceze, apoi suferă o primă mutație sub influență structuralistă asumând forme an-istorice, pentru a se infuza de autoreflexivitate în preajma poststructuralismului. Dincolo de această perspectivă care integrează literatura comparată în istoria criticii literare, e posibilă și o analiză în contextul mai larg al retoricii științelor. De pildă, critica pe care Peter Brooks o aduce interdisciplinarității se înscrie în logica deconstrucției organicismului pe care științele fizice ale secolului XX o încheiaseră deja cu câteva decenii în urmă, deschizând calea paradigmelor complexității.

Sugestia lansată de teoreticienii contemporani ai „literaturii mondiale” că noile realități ale pieții internaționale de carte, ale noilor suporturi media, ale dinamicii canonizării și a succesului internațional al operelor literare ar fi adecvat explicate doar prin racordare la paradigma științelor complexității ar putea antrena un nou studiu dedicat comparatismului actual, focalizat pe inovarea perspectivelor critice. Fie că raportăm vârstele literaturii comparate la istoria criticii literare, sau la aceea a științelor, este evident faptul că discontinuitățile metodologice care au animat reconfigurările succesive ale disciplinei au presupus o delimitare critică față de tipul coeziunii semantice pe care îl construiește retorica organologică a analogiei.

- d. În același timp, în ciuda diversității metodelor și a obiectelor de studiu pe care și le-a asumat literatura comparată, nu este dificil să trasăm un fir roșu al unei continuități structurale, al unei tradiții a studiilor specifice. Deși a fost de-a lungul timpului o știință donator, generând direcții de studiu care ulterior au fost asimilate de alte domenii, ori au devenit domenii de sine stătătoare – cum este cazul studiilor culturale, al sociologiei literare, al antropologiei literare - literatura comparată și-a păstrat ca nucleu ireductibil interesul pentru textul literar (fie acesta pretext, obiect, ori finalitate de studiu). Fără a argumenta dogmatic în favoarea unui formalism rigid, fără a nega posibilitățile de evoluție a unor interese de cercetare născute în mediul comparatist, este de bun simț să concluzionăm că în viitoare sale vârste, obiectul de studiu al literaturii comparate nu va fi cultura, imaginarul, lumile virtuale, identitatea umană recent reformatată de hărțile neurologice ale creierului, ci faptul literar, de la care inovațiile metodologice ale disciplinei vor abdica și la care vor reveni succesiv. Istoria atestă faptul că până în prezent nici o lingua franca, nici o propunere normativă nu a rezistat ca limbaj metodologic comun, acceptat majoritar la nivelul comparatismului mondial. Fenomenul continuă să fie angoasant, cu atât mai mult cu cât dispariția multora dintre instituțiile tradiționale ale comparatismului (catedre, reviste, surse de finanțare) creează o presiune de legitimare în termenii „științificității” academice. Tentația unor perfidii contextuale, a unor camuflaje identitare ca ultimă strategie de supraviețuire poate să se insinueze în spiritele cele mai tradiționaliste, în sânul celui mai fervent conservatorism. Și totuși, vremurile nu sunt apocaliptice, așa cum le anunță G. C. Spivak: nicicând comparatismul nu a profitat mai mult decât în perioadele sale de deschidere metodologică, de hibridizare

a intereselor de studiu, nicicând disciplina nu a luat o amploare teoretică mai mare decât în momentele în care i-a fost proclamată intrarea în criză.